

PLAZA

44 ■ Beste bi urrats literatur itzulpenetan

Oh Jung-hi-ren 'Txoria' eta Michael Morpurgoren 'Peaceful soldadua' argitaratu dituzte euskaratuta.

TXILLARDEGI Leturiaren sorlekura ITZULI DA (1)

Duela 50 urte amaitu zuen Jose Luis Alvarez Enparantza 'Txillardegí'-k *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelaren idazketa lana. Euskarazko narratibaren historian, euskarazko lehen nobela modernotzat jotzen da *Leturia*, ordura arteko euskal nobelek ez bezala pertsonaiaren barne gatazkari erreparatzen diolako, gertakari batzuen kontaketa soiletik harago. Ferrolen (Galizia) idatzi zuen Txillardegik *Leturia*, soldaduska egiten ari zela, eta Ferrola itzuli zen joan den astean, nobela idatzi zuen garaian ezagututako lekuak berrikustera.

Zerubiden berriro

JUAN LUIS ZABALA
Ferrol

Jose Luis bakarrik dago Ferrolgo Udal Parkean. Baina ez hartaz urrikal, nahita etorri da eta bakarrik egotera. Neska gaztea ikusi du aurrean duen urmaelera hurreratzen, atzetik zakur handi bat dakarrela. Gogoetaren bideak geldiarazi dizkio neskaren edertasunak, liluratu egin du haren begirada ametsetan bezala galduak. Neska badao, zakurra lagun, Jose Luis berriro bakarrik utzita.

Lipar bat izan da, segundo batzuzk. Baina, berak horretaz inoiz ezer jakingo ez baldin badu ere, aurreneko euskal nobela modernoaren idazketa prozesua abiaraziko duen txinparta piztu du neska horrek, parkean emandako urrats urri eta itxuraz garrantzirik bate-re gabeko horietan.

Bizipen labur hori buruan aspaldidanik darabiltzan kezkekin uztartuko baita Jose Luisen buru gogoetek berotuan: Soren Kierkegaard eta Miguel Unamunoren existentzialismoa eta bizitzaren «sentimendu tragikoa»; Jacques Maritain, Yves Congard, Henry de Lubac eta Leon Bloy idazle katoliko antifaxisten ekarpen progresistak, William Shakespeare, Pio Baroja, Knut Hamsun, Albert Camus eta beste hainbat egileren liburuak sortutako literaturzaletasuna; Koldo Mitxelena-rengandik euskarazko nobela bat idazteko jasotako eskaria, ia-ia enkargua...

Hurrengo egunetan ere ikusiko du neska hura Jose Luisek parkean; eta parkean ez ezik Cabanasko hondartzan ere bai. Oso gustuko duen arren, ordea, ez du harenganako pausorik emango. Andregai du Donostian, eta hurrengo urtean ezkontzekotan dira. Herabea da, gainera, Jose Luis kontu horietarako. Eta inoiz inolako zirrikitu txirikirik ikusi baldin badu, denak itxiko zaizkio kolpetik parke bereko dantzaldi batean neska hura mutil bati estu lotuta dantzan ikusitakoan, gauaren erdian mutilak gidatutako Lambretta moto baten atzealdean eserita galdu aurretik.

Errealitatean ezinezkoa, fikzioan gauzatua

Errealitatean gauzatzerik izan ez duena fikzioaren bidez gauzatzeko bidea eta aukera emango dio Jose Luisi nobelak. Joseba Leturia per-

tsonaia irudikatu eta sortuko du —«nire anaia bikia» deitu izan dio—, Zerubide izeneko parke batean bakarrik, nahita «bakarrik egotera» joana.

Bere egunkari ezkutuan Miren izeneko neska nola ezagutu duen kontatzen du Leturiak, lehen pertsonan: «(...) aurreko iturrira alde-ratu da neskatzka bat. Uraren isplu higikorrera begira egon da lipar batez (...)».

1956ko kontuak dira horiek guztiak. Jose Luisen deiturak Alvarez Enparantza dira. Txillardegí du ezizena, Donostiako Antigua auzoan, bere jaiotetxetik gertu, zegoen baserri bati zor.

27 urte zituen orduan Txillardegik, eta ingeniari itzula ikasketak amaitu berriak. Soldaduskako azken sei hilabeteak egiten ari zen Ferrolen, Francisco Franco Espainiako caudilloaren jaioterrian. Eta han idatzi zuen, duela 50 urte, *Leturiaren egunkari ezkutua*, euskal literaturaren historian lehen nobela modernotzat jotzen dena.

Idazlearen itzulera

Bi aldiz itzuli da aruten Ferrola Txillardegí: uztailaren lehenik, Jone Forcada emaztearekin; joan den astean bigarren, Paco Vila argazkilaria eta lerro hauek idazten ari den BERRIAko kazetaria lagun zituela.

Bi egonaldi horietan astiro bisitatu ditu duela 50 urteko egonaldian ezagutu zituen leku nagusiak: apopilo hartu zuten etxearen ataria, Casino Ferrolano elkarte, Ferrolgo kaserna eta Ofizialen Etxea... Eta batez ere 1956an Ferrolgo Udal Parkea zena, egun Reina Sofia parkea deitua, *Leturia*-ko Zerubideren jatorria eta oinarria.

Joan den astekoan, horretaz guztiaz gain, hiru astetik behin eta aste batez bizileku izaten zuen airekoen aurkako bateriara ere itzuli zen, 5 zenbakia zuenera. Hantxe idatzi zuen *Leturia*, han bihurtu zituen testu Ferrolgo parkeko asmoak, ametsak eta gogoetak.

Garai hartako unibertsitate ikasleek egin ohi zuten moduan, hiru zatitan egin zuen soldaduska Txillardegik: bi uda —1952 eta

Soldaduskako azken sei hilabeteak egin zituen Txillardegik Ferrolen, alferez graduarekin

Txillardegí, joan den larunbatean, Ferrolgo Reina Sofia parkean. Maiz joaten zen hara 1956an, bakarrik egotera eta pentsatzera, *Leturiaren egunkari ezkutua* nobelako pertsonaia nagusia Zerubide parkera joaten den bezala. PACO VILA

46 ■ 36ko gerraren hausnarketa, musikaz

'Non dira' atera du plazara Bide Ertzean taldeak, gerran gertatutakoei soinua jartzten dien diskoa.

52-53 ■ Shisha Pangmarako bide berria

Bide normala arriskutsu ikusita, erabat ase duen igoera egin du Iñaki Otxoa de Olzak beste leku batetik.

TXILLARDEGI LETURIAREN SORLEKURA ITZULI DA (1) >

Txillardegiko Casino Ferrolano elkartearen ganbarako leihoan, Ferrolgo etxe eta kaleei begira. PACO VILA

1954koak—Zamoran eman zituen, eta sei hilabete Ferrolen, alferrez graduarekin, apirilaren 28an joan eta azaroaren leian itzuli.

Abertzale eta euskaltzalea zen ordurako. *Ekin* barne buletina egiten zuen —eta bi urte geroago ETAREN sorrera bultzatuko zuen— taldeko kidea ere bai. Ferrola joan aurretik, hango egonaldia liburu bat euskaratzeko baliatzea pentsatu zuen. Baina, kontu jakina da, adiskide batek uxarazi zion ideia hori burutik.

Koldo Mitxelenaren 'enkargua'

«Milagros Bidegainek eta biok Koldo Mitxelena euskarako eskolak ematen genizkion garai hartan», ekarri du gogora Txillardegik, «eta Mitxelenaekin harreman handia nuen. 1956an, karrera amaituta eta soldaduskako azken sei hilabeteak egitera Ferrola joatekoa nintzela, Mitxelena Knut Hamsunen *Pan* itzultzeko asmoaren berri eman nion, eta berak esan zidan ezetz, zerbait berria sortu behar nuela. Zalantzak sortu zitzaizkidan orduan».

Parkeko bakardadean bilatu zien irtenbidea zalantzei, harik eta neska haren agerpenak nobela idazteko bidean jarri zuen arte. «Neska zakurrarekin parkera itzuli zela pentsaturik, hantxe egoten nintzen aulki batean eserita, hura noiz etorriko zain. Gustuko nuen neska hura, baina inoiz ez nion hitzik esan. Nik harekiko izan nuena guztiz platonikoa izan zen. Haren izena ere badakit, baina ez dut inoiz esan eta ez dut inoiz esango».

Unamunoren hazia, Txillardegirengan lore

Parkeko neskaren irudiak jarri zuen abian Txillardegiren irudimena *Leturiaren egunkari ezkutua* izango zen nobelaren idazketara bidean. Baina parkeko lipar labur horrek ez zuen halako fruiturik emango Txillardegik ordurako zuen formazio filosofiko eta literarioa izan ez baldin balu. Ikasketaz ingeniaria izan arren, formazio humanistikoa handia zuen, bere kabuz jorratua.

Kierkegarden hazia, *Unamunoren gan lore* zuen izenburu Txillardegik argitaratu emandako lehen idazlanak. Ferrola joan baino urte batzuk lehenago idatzi zuen testu hura, eta horrek erakusten du existentzialismoaren inguruko kezka sakon errotua zuela *Leturiaren egunkari ezkutua* idazten hasi zenerako.

«Hasierako eragin nagusia Unamuno izan zen», dio, dudarik egin gabe, Txillardegik. «Jean-Paul Sartrek gero izan zuen eragin handiagoa nigan, Frantzia bizi izan nintzen garaian».

Beste egile batzuegana ez bezala, Unamunorengana iristea erraza zen Txillardegik gazte zen garaian, haren liburuak erosteko aukera baitzegoen. «Gainera, gure aitona zenak *Nuevo Mundo* ren bilduma osoa zeukan, eta aldizkari horretan Unamunok kronika bat idazten zuen astero. Kronika haiek ikaragarriak izan ziren niretzat. Artikulu haietan ez zuen existentzialismoaz idazten, baina oso kultura handia erakusten zuen. *Del sentimiento trágico de la vida* gero iraku-

rritu nuen, eta baita Unamunoren beste lan asko ere, nobelak, *nivola*-k eta beste».

Txillardegik 1952an hasi zen Jose Maria Benito del Valle, Julen Madariaga, Iñaki Gaintzarain, Jose Manu Agirre, Rafa Albisu eta beste abertzale batzuekin biltzen. *Ekin* barne-buletina egin ohi zuten, eta sei urte geroago ETAREN sorreran parte hartu zuten.

Beren aurreneko bi urteetan, 1952an eta 1953an, *Ekin* barne-buletinaren argitaratzaileek beren arteko solasaldiak egin zituzten, «Europar pentsamendua- ren arloan zer ideia zeuden jakin nahian». Txillardegiri saio haietan Unamuno irakurri eta azaltzea egokitu zitzaion. Ez du uste, hala ere, sorrerako ETAREngan existentzialismoak inolako eraginik izan zuenik.

Unamunok «nire anaia Soren» deitu ohi zion Soren Kierkegaardi. Ez da harritzekoa, horrenbestez, Unamunori zion mirespenak Txillardegik Kierkegarden-gana bideratu izana. Eta Kierkegaard eta Unamunoz gain, beste idazle asko aipatu ohi ditu garai hartan irakurri eta *Leturiaren* idazketan eragina izan zezaketenen artean: William Shakespeare (*Macbeth* eta *Hamlet* batez ere), Albert Camus (*La peste*), Thomas Mann (*Der Zauberberg*), Knut Hamsun (*Pan*), Pio Baroja...

Lagun asko bildu ohi zuten Zerubideko bakardadeak.

Txillardegik, 1954ko martxoaren 19an, Donostian. Ferrolen 1956an eman zituen sei hilabeteetako argazkirik ez dauka.

TXILLARDEGI LETURIAREN SORLEKURA ITZULI DA (2)

Calvo Sotelo kaleko etxe batean apopilo egon zen Txillardegi, Ferrolen (Galizia), *Leturiaren egunkari ezkutua* idatzi zuenean. Lau kale harago Francisco Francoren jaiotetxea zuen, eta soldadu lagunaren artean Emilio Molaren semea, izen berekoa eta aurpegi ere ia-ia berdina.

Francoren jaiotetxetik pauso batzuetara

Txillardegi, Cabanasko hondartzan, argazkiak ateratzen. Atzealdean Pontedeume herria ikusten da. JUAN LUIS ZABALA / BERRIA

JUAN LUIS ZABALA
Ferrol

Orduan Calvo Sotelo izena zuen eta egun Igrexia deitzen den kalearen 32. zenbakiko lehen solairuan bizi zen familiak hartu zuen apopilo Txillardegi soldaduskako egonaldi hartan, nahiago izan baitzuen militarrekin ahalik eta gutxien egon.

Oso pauso gutxitara, lau kale harago, Francisco Franco 1892an jaio zen etxea: Maria kalea, 136. lehen solairua. Ezaguna zuten, horrenbestez, Calvo Sotelo kaleko etxekeok Franco Bahamondetarren familia. «Haiek esan zidaten ferroldarrek ez ziotela maitasun handirik Francisco Francori, Franco Bahamondetarren artean estimatzen zuten bakararra Ramon zela, Franciscoren anaia».

Calvo Sotelo kalean bizi zen familiak ondo hartu zuen Jose Luis alferez gaztea. Aldameneko etxe-koen adiskidetasuna ere bereganatu zuen, eta pianoa jotzen uzten zioten. «Ni bizi nintzen etxeko begiralekutik aldamenekora pasatzen nintzen, pianoa jotzeko. Ez naiz oroitzen zergatik egiten nuen hori, etxe batetik bestera ateetatik pasata joan beharrean. Orain baino egokiagoa neukan gorputza horrela ibiltzeko, hori egia da».

Plaka bai, baina Ramon Francoren omenezkoa

Francoren jaiotetxean haren omenezko plaka bat zegoela gogoratzen zen Txillardegi. «Uste dut

‘Francisco Franco, Salvador de España’ edo antzeko zerbaite jartzen zuela plakan», zioen. Baina besterik ikusi zuen joan den larunbatean Maria kalearen 136. zenbakia zuen atearen ondora iritsi eta lehen solairura begira jarri zenean.

Sare batek estaltzen du etxearen kanpoko horma, baina mutur batean marmolezko plaka beltza ageri da, 1987ko data duena. Kanpotik ezin da besterik ikusi.

Baina justu Francoren jaiotetxearen aurrean dagoen janari dendako nagusiak eman dizkio etxe honetako plakei buruzko argibideak: «Sareak ezkututzen duen plaka zaharra ez da Franciscoren omenezkoa, Ramonen omenezkoa baizik, Ozeano Atlantikoa hegazkinez zeharkatu zuenean jarria, 1926an. Plaka hark aipamen txiki bat egiten zuen Francisco anaiari buruz ere, Espainiako Armadako jeneral gazteena zela gogoratu». 34 urte baino ez baitzituen jeneral izendatu zutenean, 1926an.

Kanpoko sareak estaltzen badu ere, plaka han omen dago oraindik. Dendariak dioenez, caudilloaren aldekoek ezin zuten eraman Ramonen izena Franciscorenaren gainetik agertzea. «Askotan saiatu ziren hura handik erauzten, baina ezin zuten: brontzekoa da eta oso ondo lotua dago hormari».

«Hemen egoten ginen, neskekin hizketan, denbora pasatzen», dio Txillardegik Casino Ferrolano elkartearen

Francoren jaiotetxearen atarian. Estalkiaren atzean, 1987ko plaka. PACO VILA

Handik oso gertu, Espainia Plazan, Francisco Francoren zaldi gaineko estatua handia zegoen lehen: sei tona brontze. Ez du azaltua Txillardegik. 2002ko uztailean kendu zuten. Baina ez dute urtu, gune militar batean dute gordea.

Casino Ferrolano elkartearen lagun giroan

Ferrolen eman zuen aldiari, kasernatik egunero pasatu behar izaten zuen, soldaduei instrukzioa ematera. Bazkaria Ofizialen Etxean egin ohi zuen, kasernaren ondoan.

Oroitzen gordin bat berritu dio kaserna berriro ikusteak: «Foso estu batean, kapitain bat pistola nola erabili ari zitzaigun azaltzen bi laguni. Segurua jarri zion, eta esan zigun segurua jarrita ez zuela tiro egiten katua sakatu arren. Hori frogatzeko, katuari sakatu zion, eta orduan pistola bere sabelaren aldera biratu eta tiroka hasi zen. Larrituta irten ginen fototik, laguntza eske. Ez zen hil, baina heste zati handia kendu behar izan zioten».

Arratsaldea libre izaten zuen, eta egunik gehienetan soldadu lagunekin Ferrolgo kaleetan eta tabernetan hara eta hona ibiltzen zen. «Egunero jaten genituen lanpernak, tazan ateratako ribeiro ardoarekin lagunduta. Horretan

Arratsaldea libre izaten zuen, eta soldadu lagunekin kaleetan eta tabernetan hara eta hona ibiltzen zen

TXILLARDEGI Leturiaren sorlekura ITZULI DA (2) >

Casino Ferrolano elkartearen, Bello Piñeiroren hormairudien aurrean. PACO VILA

Cabanasko tren geltokia. 1956an espainieraz zegoen letreroa (Cabañas-Arenal) galizieraz dago egun: Cabanas-Arenal. JUAN LLUIS ZABALA / BERRIA

xahutzen genuen gehienbat gure soldata, bestelako gastu handirik ez genuen izaten».

Casino Ferrolano elkartearen ibilaldi haietako gune garrantzitsu bat, Real kaleko 100. zenbakian. «Hemen egoten ginen, neskekin hizketan, denbora pasatzen». Joan den larunbatean, bertako bazkide bat aurkitu zuen han Txillardegik, Jose Picallo. Aretoan sartzeko gonbita egiteaz gain, ganbara ere erakutsi zion Josek Jose Luisi, eta Bello Piñeiro artistaren ibilien berri eman zion.

Bello Piñeiro, artista buhamea

Elkartera sartzean eskuinaldera jota, garai bateko tertulien lekuko izan zen areto bat dago. «Abokatuak mahai honetan egiten zuten tertulia, militarrek beste horretan...», azaldu du Picallok. «Eta ez zitzaion inori burutik pasatu ere egiten besteen mahaiaren inguruan esertzerik».

Bello Piñeiro artistak 1921ean egindako hormairudiek betetzen

dituzte areto horretako hormak. Artista izateaz gain, buhame aparta omen zen. «Bello Piñeiro hemen bizi izan zen, Kasinoan. Hemen lo egiten zuen, eta hemen ematen zioten jaten, pintore gisa egiten zuen lanaren truke. Mozkorraldi latzak izaten zituen, eta berdin eman zitzakeen hiruzpalau egun edanaren menpe nola hiruzpalau etenik gabe lanean. Artista handia zen. Katalunian-edo jaio izan balitz, oso ezaguna izango zen gaur egun, ez daukat horretaz dudarik».

Txillardegik ez zituen gogoan Bello Piñeiroren hormairudiak. «Aitoritu behar da beste gauza batzuetan neukala burua garai hartan».

Cabanasko hondartzan, 'morriña'

Casino Ferrolano elkartera ez ezik, soldadu lagunekin maiz joan zen Jose Luis, trenean, Cabanasko hondartzara, Pontedeume herrian. Duela 50 urte bezala, «oso ederra» irizten dio egun ere Txillar-

degik Cabanasko hondartzari. Zabala da, eta pinu baso handi eta sarrira du ondoan.

Ferrolgo kaleetan baino malenkonia handiagoa igartzen zaio Txillardegiri paraje honetan, *morriña* sentiarazi dio hona itzultzeak, *saudadea*. «50 urte pasatu dira!», komentatu du, harrituta balego bezala. Gaztelaniako esaldia etorri zaio gero burura: «Zera esan beharko dugu, ezta?: *Que nos quiten lo bailao!*...».

Suezko ubidearen krisiak sortutako izua

Bera bezala, enleriariak ziren Jose Luisen soldaduskako lagunak, eta haietako batzuk, kultura handikoak. Ez zitzaion euskal herritarrik egokitu inguruan, baina adiskide onak egin zituen. «Batzuekin elkartu nintzen urte batzuk geroago, baina azkenean zaila izaten da harremanari eustea».

Lopez Encinas da orduko lagun arteen Txillardegirengan arrastorik sakonena utzi zuena. «Frankista amorratua zen, eta politika kontuetan ezin genuen bat egin, jakina, baina kultura handia zuen. Nik ordurako banuen budismoaren berri, baina Juan Marinén *Buda o la negación del mundo* liburuaren berri Lopez Encinasek eman zidan, esaterako».

Emilio Mola jeneral faxistaren semea ere, izen berekoa, soldadu lagun izan zuen. «Aitareen berdindina zen aurpegiz. Nahi zuen guztia egiten zuen, eta ez zion inork kargurik hartzen, sekulako errespetua zioten denek. Mozkorraldi bikainak harrapatzen zituen, desastre hutsa zen».

Ferrolgo egonaldia ez zen oro har mikatza izan Txillardegirentzat. Baina gogoan du Suezko Ubidearen krisiak sekulako beldurra pasarazi ziela. 1956ko ekainean hasi zen gatazka, Gamal Abdel Nasserrek Egiptoko agintea eskuratu eta ubidea nazionalizatzea erabaki zuenean. «Frantzia eta Ingalaterra prest zeuden Nasserren aurkako gerrara joateko, eta haiek joanez gero Espainia ere ez zela atzean geratuko zirudien. Horrek sekulako beldurra sentiarazi zigun, gero azkenean joan beharrik izan ez genuen arren».

Bihar: 3. eta azkenatala: Zerubide, bide berri

Manuel Murguía hilibia, Coruñaiko San Amaro hilerrian. JUAN LLUIS ZABALA / BERRIA

Galizia, «bigarren aberria»

Behin baino gehiagotan esana eta idatzia du Txillardegik Galizia duela «bigarren aberria». Lehen aberriari dion maitasuna bezala, ez da arantzarik gabekoa bigarren horri diona ere.

«Galizia lehenik eta behin geografikatik maite dut, paisaiagatik», dio. «Itsasadarrak zoragarriak dira, guztiak, bai iparraldekoak eta bai hegoaldekoak, eta barnealdeak ere xarma handia du. Galizia maitatzeko bigarren faktorea da Galiziak erakusten duela Imperialismoak herri batekin zer egin dezakeen».

Galizia «Portugalgo zatia» da, Txillardegiren ustez. «Duerotik iparrera hitz egiten den portugesa eta hemengo hizkuntza bat eta bera dira, hemengoek diotenez. Gipuzkeratik bizkaierara dagoen alde baina askoz txikiagoa da dagoena. Arazoa da buruan sartua dutela espainiarrak direlako ideia».

Horrenbestez, hizkuntzalari moduan lusistekin bat egiten du, galiziera azken batean portugesa dela diotenekin. «Gaur egun hemen entzuten den galiziera nor-

matibo edo ofizial hori espainiera iruditzen zait, galiziar kutsua duen espainiera, *castro* esaten diotena. Beharbada ez dela horrenbestearino esango dute, erdibideko aukera egin dutela, baina puntu horretan reintegrazionisten aldeko naiz».

«Dena den, ni ez naiz hemengo eta isildu egiten naiz», komentatu du. «Azken batean arazo soziolinguistikoa eta politikoa da, eta irtenbide horren alde egin dute. Baina linguistikoki desastrea da zuzenean portugesa ez hartzea».

Joan Corominas kataluniar hizkuntzalariaren eta Alfonso Daniel Rodríguez Castelao galiziar idazlearen gogaide sentitzen da horretan. «Corominasek esan zuen galiziarra balitz reintegrazionista izango zela, galizierak ez duela zentzurik galaioko-portugesaren esparrutik kanpo, Brasilgo portugesearekin ere harremanetan, baina ez inola ere espainierarekin, ez baitu zerikusirik espainierarekin, linguistikoki. Castelao, berriz, bi Galizia daudela zioen: 'geratu zitzaguna eta joan zitzaguna'. Esaldi ezaguna da».

Horretaz izenburua izango duen liburua idazten ari da orain Txillardegik, eta liburu berri hori osatuko duten zazpi artikuluetako bat Galiziar eskainiko dio. Kapitulu horretan Txillardegik miresten dituen bi idazleren itzala nabarmenduko da: Rosalia de Castro eta Manuel Murguía senar-emazteena.

Zuzenketa: Atzoko alean esaldi hau agertu zen Txillardegiren ahotan: «Milagros Bidegainen eta biok Koldo Mitxelena iruskarako eskolak ematen genizkion garai hartan». Txillardegik, ordea, ez zuen hori esan, honako hau baizik: «Milagros Bidegainen, Koldo Mitxelena eta hirurok euskarako eskolak ematen genituen garai hartan». Hirurak ziren irakasle Donostiako Aldundiaren Julio Urkixo Mintegiaren; Mitxelena, irakasle ez ezik, mintegiaren zuzendaria ere bazen.

Jakin

haizea dakiten orriak

50 JAkin GURE KULTURAREN URTE ALDIZKARIA

Harpidetza zatez eta oparia jasoko duzu
 deitu: 943 218092
 itzuli: jakin@jakingunea.com
 ikusi: www.jakingunea.com

Harpidetza: 6 zenbaki 45 euro
 Oparia: 50 urtetokiko 202 zenbakia DVD bitan

PLAZA

» **40 ■ Mende laurdena Brassens gabe**
Gaur bete dira 25 urte kantari frantziarra hil zela; Parisen eta Bartzelonan gogoratu dute.

TXILLARDEGI LETURIAREN SORLEKURA ITZULI DA (ETA 3) >

JUAN LUIS ZABALA
Ferrol

Uztaileko bisitan ez bezala, Reina Sofia parkea itxita aurkitu zuen joan den asteko larunbatean Txillardegik. Baina parke barruan dagoen etxeko nagusiak ireki zion atea, hamar minutuz.

Izenarenaz landa —lehen Udal Parkea zena Reina Sofia parkea da orain—, ez du aldaketa handirik izan parkeak azkeneko 50 urteetan, Txillardegik dioenez. «Hori bai: hara eta hona dabilzan indioilar horiek ez zeuden han duela 50 urte, eta horien antzekorik ere ez zen».

Idaztera baino gehiago, «pentsatza» joan ohi zen parkera. Hasieran behintzat. Gero zakurrarekin paseatzera joan ohi zen neska ikusteko esperantzak ere bultzatu zuen behin baino gehiagotan, Joseba Leturia Miren ikusteko esperantzak Zerubidera bultzatzen duen bezalaxe.

Valdoviñoko autobusa hartuta

Idatzi, hala ere, mendian idatzi zuen Txillardegik *Leturia*, Cabo Priorrera begira zegoen airekoen aurkako bateria militar batean.

Azkeneko 15 bat urteetan abandonatua dago lekua, eta eraikinak erortzen ari dira. 50 urteren buruan itzulita, Txillardegik ez zuen ezagutulekua, atzozortzi, joan den asteko larunbatean. «Ez dut uste hau denik gure bateria», esan zuen iritsi orduko. «Ez zait ezaguna egiten lekua». Inguruan barreiatuta dauden bateria gehiago ere ikusi zituen, ea bera egon zenekoa ezagutzen zuen haien artean, baina alferrik.

Azkenean, han eta hemen galde-tuta, konbentzitu da aurreneko huraxe zela lekua. Huraxe da, izan ere, denek hala diote, 5. bateria, airekoen kontrakoa. Ezin da beste bat izan. «Urte asko pasatu dira eta seguru asko nik alde egin ondorengo urteetan aldaketak egingo zituzten. Horregatik ez dut hasieran ezagutu. Baina horixe da, bai».

Ferrolen bi aste eman ondoren, hurrengo astea han pasatu behar izaten zuen Donostiako alferrez gazteak. Ferrolgo udaletxearen ondoan Valdoviño herrirako autobusa hartu ohi zuen bateriara joateko. «Gain batean jaitzi eta oinez egiten nuen handik bateriara bi-tartekoa».

Saltopatzikuak eta nobela, baterian entretenimendu

Bateriako egonaldietan, soldaduei banatu aurretik ekartzen zioten janaria probatu eta oniritzia eman behar izaten zuen egunero, bera baitzen baterian zeudenen artean graduazio handiena zuena.

Zerubide, bide berri

Kostata ezagutu zuen Txillardegik airekoen aurkako bateria 50 urteren buruan hara itzultzean. Hantxe idatzi zuen *Leturiaren egunkari ezkutua* nobela. PACO VILA

Baina horixe zuen egun osoko zeregin bakarra. Eta, han egon behar zuenez eta han ez tabernarik eta ez hondartzarik ez dagoenez, *Leturia* idazten eman ohi zituen egunak.

Ferrolgo soldaduska aldia osatzen zuten sei hilabeteetatik, zortzi aste baterian eman zituen Txillardegik. Idatzi, zortzi aste horietan idatzi zuen *Leturia*. Euskal nobelagintza modernoa airekoen aurkako Espainiako Armadaren bateria batean sortu zen.

Idazteaz gain, Radio Ferrol irratia entzuten zuela gogoratzen da, eta gogoan dauka haren sintonia ere. Eta bazuen beste entretenimendurik ere: «Kolore guztietako saltopatzikuak ikusten nituen inguruan. Hegan egiten hasten zirenean urdinak, berdeak eta beste kolore askotakoak ikusten ziren. Milaka eta milaka zeuden, eta ni asko entretenitzen nintzen xomorro haiei begira. Batzue-

Bateria militar

batean idatzi zuen Txillardegik *Leturiaren egunkari ezkutua*. Hiru astetik behin hara joan eta han astebete eman behar izaten zuen, ia-ia zereginik batere gabe. Aste horiek baliatu zituen Ferrolgo Udal Parkean —nobelako Zerubideren oinarri eta jatorria— pentsatzen zituenak papereratzeko.

tan harrapatu eta hanketatik heltzen nien. Gero askatzerakoan, sekulako jauzia egiten zuten. Oso abere atseginak dira saltopatzikuak».

Azarorako idatzia, 1957an argitaratua

Kapitulu bat amaitu ahala, Jone Forcadari —orduko andregai, egungo emaztea— bidaltzen zion, postaz, eskuizkribua. «Azaroaren lehen joan nintzen Donostiara, soldaduska amaituta, eta ordurako nobela idatzita zegoen. Hemen hasi nuen, eta hemen bukatu».

Gutun denak ondo iritsi ziren Donostiara, baina Txillardegik saltsa askotan sartuta zegoen, bazuen liburua argitaratze bidean jarri baino aurreragoko lanik. «Ekinen, sortzaileetakoa bainintzen, leporaino sartuta nengoen; lanean ere hasita nengoen, motor fabrika batean; ezkondu ondoren etxea biltzako arazoak izan genituen eta

lehen bi urteak-edo Narrika kaleko Arsuaga pentsioan bizitzen eman behar izan genituen... Erraz esaten da, baina hori pasatzea gogorra da gero!». Gainera, garai hartan ez zen erraza euskarazko liburuak argitaratzea.

Nolanahi ere, *Leturia* aparteko arazorik gabe iritsi zen plazara hurrengo urtean, 1957an. «Argitaratze zeko aukera nagusietako bat Kullixka sorta zen, Zarauzko Itxaropena argitaletxearena, baina beste aukera amaituta, eta ondorengo nobela idatzita zegoen. Hemen hasi nuen, eta hemen bukatu».

Geroztik hainbat berrargitalpen izan ditu. Azkena, oraingoz beheren, Elkar argitaletxeak 2003an egindakoa.

'Leturia' egungo Txillardegiren begian

«Nobela bat hasitakoan, uste duzu gauzak modu batera egingo

42-43 ■ Etgar Keret, 'enfant terrible'

Israelgo literaturako idazle berritzaileenetakoa da, postmodernitatearen adierazlea.

46-47 ■ Exponatur azoka Barakaldon

Natura eta abentura kirolen gaineko azokak aisialdirako aukerak eskaintzen ditu BECen.

TXILLARDEGI Leturiaren sorlekura ITZULI DA (eta 3)

Ferrolgo soldaduska aldia osatzen zuten sei hilabeteetatik, zortzi aste eman zituen baterian

Kapitulu bat amaitu ahala andregaiari bidaltzen zion, postaz, eskuizkribua, eta urrian dena amaitu zuen

teak bultzatu ninduen. Neska haren berri gehiago ez nuen izan, baina nobela idazten jarraitu nuen. *Uda* atalean, Josebak, pertsonaia nagusiak, ezkondu berri, ez du ezer idazten; gero krisia dator udazkenean; eta azkenik, neguan, bukaera...».

«Existenzialismoaren ikuspegitik, bi larridura edo angustia ezagutzen ditu pertsonak», azaldu du: «bata, hautatu aurrekoa, erabaki beharrak sortzen duen larridura; eta bestea, hautatu ondorengo: ezkonduak duda du, esate baterako, aukera egokia egin duen».

Bi larridura horien kontuak amodio eta ezkontza kontuetarako bezala balio du beste arlo batzuetarako ere: militantzia politikoa, erlijioa... «Nik bat egiten dut ikuspegi horrekin, eta nobelaren bidez hori adierazten saiatu nintzen, ez dakit zer arrakastarekin... Baina ez zen izan *Madame la Marquise est sortie a cinq heures* estiloan idatzitako nobela, besterik gabe gauzak kontatzen dituen nobela bat, pasadizoen kontaketa hutsa».

Nolanahi ere, Txillardegik ez du uste *Leturiaren egunkari ezkutua* nobela idazterakoan euskarazko lehen nobela modernoa idazten ari zelako kontzientzia zuenik. «Profetismo hori izan baldin badut, *de facto* izan dut, *ex a priori*, ez aurretik bilatuta. Nik pentsatu nuen hori egin behar zela, eta hori izan zen barrutik atera zitzaidana, besterik gabe».

Hori izan zen, bai, barrutik atera zitzaiona, *Leturiaren egunkari ezkutua*, aurreneko euskal nobela modernoa.

Igrexia kaleko (lehen Calvo Sotelo) 32.a. Lehen solairuan egon zen apopilo, eta alboko etxean pianoa jotzen zuen. PACO VILA

Euskal nobelagintza modernoaren 50. urteurrena

Jesus Mari Lasagabaster euskal literatur kritikari aitzindariak eman zion *Leturia*-ri lehen euskal nobela modernoaren *izendapena* edo *titulua*.

«Euskal nobelaren lehenbiziko *héroe problemático*-a, *Leturia* dugu, noski», idatzi zuen Lasagabasterrek *Euskal-nobelaren gizarte-kondairaren oinharriak* artikuluan (*Euskal linguistika eta literatura: bide berriak* liburu kolektiboan, Deustuko Unibertsitatea, 1981), Lucien Goldmann eta Georg Lukacs kritikarien lan teorioetan oinarrituta. «*Leturiaren* borroka, existenziala da (...); baina, nobelaren baitan gertatzen den borroka horrek mundu-ikuskerara ager-arazten digu, aurreko nobelak erakusten zigunaren oso ezberdina, benera. Eta hemen datza, bereziki, Txillardegik euskal nobelan eragin duen berrikuntza».

Alderdi formalari begiratuta, «oso tradizionalak» irizten zien orduan Lasagabasterrek *Leturia*-ko kontatze-teknikei. Bi arloetan —gaietan ez ezik, teknika narratiboetan ere— berritzailea izateko meritua Ramon Saizarbitoriaren *Egunero hasten delako* nobelari (1969) egotzi zion.

Egun, ordea, gaietan ez ezik formaren aldetik ere berritzaile deritzaio Lasagabasterrek *Leturia*-ri. BERRIAK aurtengo martxoaren 8an argitaratutako elkarrizketan adierazi zuenez: «Hala ere, uste dut ez dela guztiz egia orduan esan nuen. Txillardegik euskal nobelagintzan mundu moderno bat martxan jarri zuen *Leturiaren egunkari ezkutua*-rekin, eta hori ezinezkoa izango zitzaion formaren aldetik ere zerbait berria eta modernoa egin ez balu».

Koldo Mitxelena eta Joxe Azurmendik ere laudorio handiak egin

dizkiote *Leturia*-ri. Mitxelena harenak hau idatzituen liburuaren hitzaurrea: «(...) ez dut uste inoiz gure hizkuntzan entzun denik horrelako hitz larririk, horren zinezko aitortik, horren besteko karraxi sarkorrik. Ez dugu sekula egin, hitz batean esateko, *Leturia*-rena bezalako ibilaldirik gogobideetan barrena».

Azurmendiren ustez, «gure artean sekula egin den existenzialismoaren esposizioarik osoena» da *Leturia* (*Kierkegaarden 'egunkari ezkutua'* artikulua, *Txillardegik, la gun giroan* liburu kolektiboan, UEU, 2000).

Aurkaririk ere izan zuen liburuak argitaratzen garaian. «ñaki Bastarrikak egin zituen kritikarik gogorrenak», gogoratu du Txillardegik. «Bastarrika oso Orizezalea zen, oso purista. Neu ere purista nintzen, jakina, Gabriel Arestirekin alderatuz gero; hori erlatibo da. Nire erantzuna ere oso gogorra izan zen, zakarra benetan».

Aukera egokia egin zuela ez du dudarik Txillardegik: «Joan Mari Torrealdai esan zidan aurrekoan nik izandako eztabaiden ondorioz aldatu zuela *Jakin*-ek bere ildo garai hartan, bai Orixeri buruz eta bai euskarari buruz».

dituzula, baina gero nobelak berak beste bide batzuetara eramaten zaitu», egin du gogoeta Txillardegik, Ferrolgo bisitaldia amaitu ostean. «Parkera txakurrarekin joaten zen neska eder haren iruditik abiatu nuen nobelaren idazketa, eta hasitako bideak uste ez nuen lekuetara eramanez gero. Hortik aurrera, nobelaren bidez nire tesia adieraz-

Joseba Jaka VI. Literatur Bekak

Proiektuak 2006ko abenduaren 19a bitartean bidali ahal izango dira, zertifikatuta, helbide honetara:

elkar fundazioa

Portuetxe 88, Igara auzoa - 20018 Donostia

Tel-Fax: 943 21 94 27

fundazioa@elkar.com

www.elkarfundazioa.org